

UOT: 621.396.97

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.02.063>

DALĞAÖTÜRƏN-YARIQ ANTENA QƏFƏSLƏRİNİN İSTİQAMƏTLƏNMƏ DİAQRAMININ İDARƏ OLUNMASI

¹M.F.Binnətov, ²H.T.Kişiyev

¹Azərbaycan Texniki Universiteti, ²H. Əliyev adına Hərbi İnstitut

binnatov60@mail.ru; habil.kishiyev@mail.ru

Xülasə. Məqalədə radiorabitə sistemlərində dalğaötürən - yarıq antenna qəfəslərində istiqamətlənmə diaqramının idarə olunması məsələlərinə baxılmışdır. Xətti dalğaötürən - yarıq antenna qəfəslərinin konstruktiv ölçüləri və növləri nəzərə alınmaqla istiqamətlənmə diaqramının tezliklə idarə olunmasının xüsusiyyətləri araşdırılmış, antenna qəfəslərində istiqamətlənmə diaqramının faza ilə idarə olunma prinsipləri göstərilmişdir.

Açar sözlər: antenna qurğuları, dalğaötürən - yarıq antenna qəfəsi, elektromaqnit dalğalar, ifrat yüksək tezlik diapazonu, istiqamətlənmə diaqramı, elektirik idarə olunan antenna qəfəsləri, tezliklə idarə olunan antenna qəfəsləri.

Müasir radiorabitə sistemlərində (radiorele rabitə sistemi, kosmik və süni peyk rabitə sistemləri, radiolokasiya sistemi və s.) geniş tətbiq olunan, öz üstünlükləri ilə digər antenna qurğularından seçilən və antenna texnikasının mühüm bir istiqamətini təşkil edən antenna qəfəsləri istiqamətlənmə diaqramının idarə olunmasına görə, xüsusilə də, elektron üsulu ilə idarə olunmasına görə əlverişli imkanlara malikdir. Belə antenna qəfəslərdən biri də düzbucaqlı dalğaötürən tərəfləri üzərində açılmış yarıqlı antenna qəfəsləri olub çoxsaylı üstünlüklərə malikdir (çəkisinin yüngül olması, çıxıntısız antenna olması, istiqamətlənmə diaqramının optimallaşdırılması və s.) və odur ki, uçan obyektlərdə geniş tətbiq olunur.

İşin əsas məqsədi dalğaötürən - yarıq antenna qəfəslərinin (DYAQ) istiqamətlənmə diaqramının (İD) idarə olunma imkanlarının analizi və faza ilə idarə olunması üçün fazaçevircisinin seçilməsidir.

Yarıq antenaları ifrat yüksək tezlik diapazonunda həm sərbəst antenna kimi, həm də güzgü antenalarının şüalandırıcıları kimi geniş tətbiq olunur. Bundan əlavə yarıqlar uçan aparatlarda geniş tətbiq olunan xətti və səthi antenna qəfəslərinin şüalandırıcı elementləri kimi də istifadə olunur [1; 2].

Dalğaötürənin divarlarında və ya rezonatorlarda kəsilən və uzunluğu dalğa uzunluğunun yarısına bərabər olan ensiz yarıqlar şəkillində yarıq antenalar daha geniş tətbiq olunur. Sonsuz ideal keçirici səth üzərindəki düzbucaqlı dar yarıq ən sadə zəif istiqamətlənmiş yarıq antenasıdır (şəkil 1, a). Uzunluğu $2l$ və eni $b_y \approx (0,03 \div 0,05)\lambda_0$ olan yarıq onun orta nöqtələrinə qoşulan elektrik hərəkət qüvvəsi mənbəyi ilə oyadılır.

Yarıq vibratoruna elektrik vibratorunun yarıq analoqu kimi baxmaq olar. Ona görə də yarıq və elektrik vibratorlarının ətrafında sahənin strukturu eyni olur. Fərq yalnız ondadır ki, E və H vektorları yerlərini dəyişir. İkilik prinsipindən istifadə edərək, metal vibratorun məlum elektrik parametrlərinə əsasən yarıq vibratorunun elektrik parametrlərini hesablamaq olar.

Horizontal yarım dalğa yarıq halında ($2l_y = 0,5\lambda$, $b_y \approx 2d_v$, burada d_v – ekvivalent simmetrik vibratorun diametridir) antenanın normallaşdırılmış istiqamətlənmə xarakteristikası

E və H müstəvilərində aşağıdakı düsturlarla ifadə olunur

$$F_E(\Theta)=1; F_H(\varphi)=\frac{\cos(0,5\pi\sin\varphi)}{\cos\varphi}. \quad (1)$$

Yarıqların tam şüalanma keçiriciliyi

$$Y_y=G_y+cB_y=\frac{Z_\Sigma}{(60\pi)^2}=\frac{1}{(60\pi)^2}(R_\Sigma+cX_\Sigma), \quad (2)$$

burada $Z_\Sigma=R_\Sigma+cX_\Sigma$ - ekvivalent simmetrik vibratorun tam şüalanma müqavimətidir.

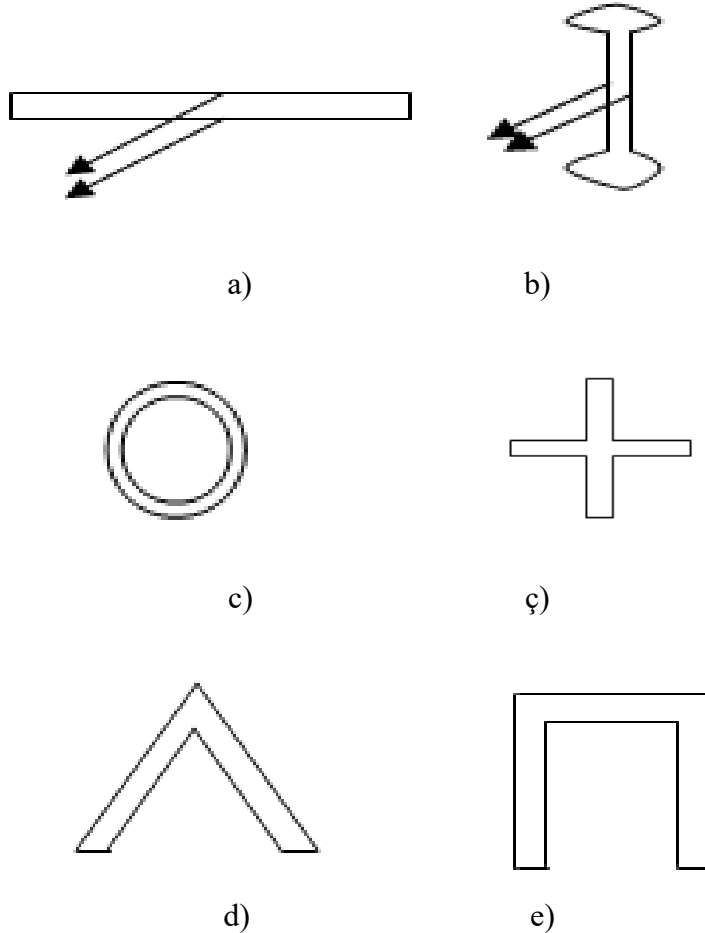
Xətti yarıq antenalar üçün $2l_y=0,5\lambda$ və ortadan qidalanma halında

$$R_{\Sigma 0,5\lambda}\approx 7,31\text{Om}; X_{\Sigma 0,5\lambda}=-\rho_{\epsilon}\text{ctg}kl_y=42,5\text{Om} \quad (3)$$

Bu halda

$$Y_{y0,5\lambda}=\frac{1}{(60\pi)^2}(7,31+c42,5). \quad (4)$$

Yarıqlar müxtəlif konfigurasiyaya malik olurlar: düzbucaqlı (şəkil 1, a), qantel formalı (şəkil 1, b), dairəvi (şəkil 1, c), xaça bənzər (şəkil 1, ç), bucaqvari (şəkil 1, d), Π – şəkililli (şəkil 1, e) və s.

Şəkil 1. Yarıq şüalandırıcılarının konfigurasiyaları

Burada nəzərə alınmışdır ki, elektrik vibratorunda bir amper cərəyanın yaratdığı şüalanma sahəsi yarıqda $60\pi V$ gərginliyin yaratdığı sahə ilə eynidir. Əgər yarığın uzunluğunu dalğa uzunluğunun yarısından $2\Delta l_y$ kiçik götürsək onun rezonans uzunluğunu alarıq:

$$2l_{yr}=0,5\lambda - 2\Delta l_y; \quad (5)$$

$$2\Delta l_y \approx \frac{0,225\lambda}{2\ln\left(\frac{2\lambda}{\pi b_y}\right)}. \quad (6)$$

Əgər yarığın uzunluğu $2l_{yr}=0,5\lambda - 2\Delta l_y$, yəni rezonans uzunluğuna bərabər götürülsə, yarığın keçiriciliyi reaktiv təşkilediciyə malik olmayacaq: $B_y \approx 0$. Belə ölçülərə malik yarıq antenası rezonans antena adlandırılır. Onun orta nöqtəsinə gətirilmiş keçiriciliyi aşağıdakı kimi tapılır

$$G_{\Sigma yr} = \frac{73,1}{(60\pi)^2} \approx 2 \cdot 10^{-3} \frac{1}{\Omega m} = 2 \cdot 10^{-3} Sm.$$

Bütün deyilənlər elektromaqnit enerjisini ekrandan hər iki yarım fəzaya şüalandıran yarıq antenasına aiddir. Praktikada yarıq antenalar bir yarım fəzaya şüalandırmaq üçün istifadə olunur. Bu halda rezonans yarıq üçün alarıq

$$G_{\Sigma yr} = 0.5 G_{\Sigma yr} = \frac{R_{\Sigma 0.5\lambda}}{2(60\pi)^2} = 10^{-3} Sm.$$

Sonlu ölçülərə malik ekranlarda (məsələn, dalğaötürənlərdə) kəsilmiş real yarıq antenalarında şüalanma keçiriciliyinin qiyməti sonsuz ekrandakı birtərəfli yarığın keçiriciliyindən həmişə (10÷15%) kiçikdir. Uyğun olaraq dalğaötürəndəki yarığın xarici şüalanma keçiriciliyini aşağıdakı kimi tapmaq olar

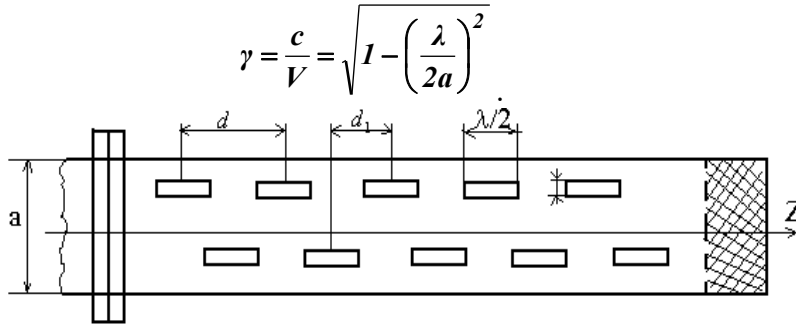
$$G_{\Sigma yr} = 0.9 \frac{R_{\Sigma d}}{2(60\pi)^2} \approx 0.9 \cdot 10^{-3} Sm. \quad (7)$$

DYAQ-də İD-nin tezliklə idarə olunması ən sadə üsuldur və onun həyata keçirilməsi üçün generatorla qəfəs arasında dispersiya xassəli qurğulardan, o cümlədən, doydurucu fiderlərdən istifadə etmək lazım gəlir. Belə qurğu olaraq sadə konstruksiyalı H_{10} dalğa tipinə malik düzbucaqlı dalğaötürən seçilir. H_{10} dalğa tipinə malik düzbucaqlı dalğa-ötürən dispersiya xassəsinə malik olduğundan generatorun tezliyinin dəyişməsilə faza sürətinin dəyişməsi ($V_f > c$) və nəticədə İD-nin vəziyyətinin dəyişməsi (dönməsi) baş verir [3].

Bu məqsədlə qeyri-rezonans tipli və qaçan dalğa rejimində işləyən uzununa yarıqlardan ibarət DYAQ götürürük (şəkil 2). Qonşu yarıqlar arasındakı intervalı $d_1 \neq 0,5\lambda_d$ və $d \neq \lambda_d$ (λ_d - dalğanın dalğaötürəndəki uzunluğudur) seçməklə yarıqların dəyişən fazalı oyadılması təmin edilir [4]. DYAQ-nin maksimum şüalanma istiqamətini müəyyən edən koordinat bucağı aşağıdakı ifadədən tapılır [5].

$$\varphi_{\max} = \arcsin \left(\frac{\gamma \cdot \ell_d}{d_1 - m \frac{\lambda}{d_1}} \right), \quad (8)$$

burada $\varphi_{\max}$ - qəfəsin həndəsi mərkəzindən keçən perpendikulyarla maksimum şüalanma istiqaməti arasında yaranan bucaq; ℓ_d - qonşu yarıqlar arasındakı məsafə (xətt üzrə) və $\ell_d = d_1$; $m = q + \frac{\Delta\psi}{2\pi}$, $q = 0; \pm 1; \pm 2; \dots$ - şüanın nömrəsi; $\Delta\psi$ - qonşu yarıqlar arasındakı məsafəyə görə fazanın sürüşməsi; γ - dalğaötürəndə dalğanın faza sürətinin ləngimə əmsalındır ($V > c$).

Şəkil 2. Dəyişən fazalı, qeyri - rezonans tipli xətti DYAQ-nin sxemi

Uzununa yarıqlardan ibarət DYAQ üçün $d_1 \leq 0,5\lambda_d$, $0,5\lambda_d < d < \lambda_d$ və $\Delta\psi = \pi$ olduğunu nəzərə almaqla yazırıq:

$$\varphi_{\max} = \arcsin \left[\gamma - (q + 0,5) \frac{\lambda}{d_1} \right] \quad (9)$$

(9) ifadələrindən görünür ki, tezliyin dəyişməsi ilə ləngimə əmsalının dəyişməsi baş verir və bu da şüanın döndərilməsinə, yəni İD-nin idarə olunmasına səbəb olur.

İD tezliklə idarə olunan DYAQ-də idarə olunmanın sadəliyinə baxmayaraq, rədiarabitə sistemlərində məhdud tətbiqini tapır. Bunu onun aşağıdakı çatışmazlıqları ilə izah etmək olar:

1. İdarəetmə tezlik zolağı ensizdir ($\Delta f_{id} \leq \pm 0,025 f_0$) və odur ki, idarəetmə bucaq sektoru ($\Delta \varphi_{id} \leq \pm 30^\circ$) kiçik alınır.
2. Tezliyin dəyişməsilə İD-nin baş ləçəyinin genişlənməsi baş verir ki, bu da yol verilməz haldır.
3. H_{10} dalğa tipinə malik düzbucaqlı dalğaötürənin faza sürətinin ləngimə əmsalının (γ) dəyişmə intervalı geniş deyil, bucaq tezlik həssaslığı isə aşağıdır.
4. Amplituda və fazanın paylanma xarakterini dəyişməklə, İD-nin optimallaşdırılması məsələlərinin həyata keçirilməsi demək olar ki, mümkün deyil.
5. İtkilər (sönmələr) böyükdür və qəfəsin uzunluğu (yarıqların sayı) artdıqca daha da artır və s.

Odur ki, daha yüksək idarə olunma göstəricilərinə malik faza ilə idarə olunmanın tətbiqi məqsədə uyğundur. Lakin DYAQ-də yarıq vibratorlarının qidalanma fazasını bilavasitə dəyişmək praktiki olaraq mümkün deyil. Çünki qəfəsə verilən yüksək tezlikli rəqslərin fazasının necə dəyişməsindən asılı olmayaraq, bir xətti qəfəsdəki bütün yarıqlar eyni fazada oyadılır. Odur ki, DYAQ-nin İD-nin faza ilə idarə olunmasını həyata keçirmək üçün optimallaşdırılmış T - şəkilli H - tipli DYAQ-dən İD faza ilə idarə olunan digər daha mürəkkəb xətti qəfəsin istiqamətlənmiş şüalandırıcı elementi, yəni altqəfəs kimi istifadə edirik [3]. Bu halda idarə olunma bucaq sektoru daralsa da, faza çeviricilərinin sayı xeyli azalır (4-8 dəfə). Hər bir altqəfəsdəki yarıqların sayını $8 \leq N_1 = 2n_1 \leq 12$ götürürük.

Tutaq ki, üfiqi müstəvidə yerləşən xətti altqəfəslərin sayı $N_H = N_x = N = 4$, hər altqəfəsdəki yarıqların sayı $N = 8$ -dir. İD-nin vurulma teoremini tətbiq etməklə, üfiqi müstəvidə (qəfəs müstəvisində) istiqamətlənmə funksiyasının ifadəsini yazırıq [4]:

$$F(\varphi) = F(\varphi)_{O AQ} \cdot F_N(\varphi), \quad (10)$$

burada $F(\varphi)_{OAQ}$ - İD optimallaşdırılmış altqəfəsin istiqamətlənmə funksiyası; $F_N(\varphi)$ - alt qəfəslərin sayının istiqamətlənməyə təsirini göstərən qəfəs vuruğudur.

İD – nin idarə olunmasına daha çox qəfəs vuruğu təsir edir və onun modulunun ifadəsini yazırıq [4]:

$$F_N(\varphi) = \frac{\sin\left[\frac{N}{2}(kD_x \sin \varphi - \psi_x)\right]}{\sin\left[\frac{1}{2}(kD_x \sin \varphi - \psi_x)\right]}, \quad (11)$$

burada $k = \frac{2\pi}{\lambda}$ - faza sabiti; $D_x = D_H$ - qonşu altqəfəslər arasındakı məsafə; $\psi_x = \psi_H$ - qonşu altqəfəslərin qidalanma faza sürüşməsidir.

(11) ifadəsindən görünür ki, DYAQ-nin maksimum şüalanma istiqamətini müəyyən edən koordinat bucağı $\varphi_{\max}$ altqəfəslərin qidalanma fazasından (ψ_x) asılıdır. Odur ki, həmin fazanı xətti qanunla səlis və ya diskret dəyişməklə İD-nin mühitdə döndərilmə effektini, yəni idarə olunmasını həyata keçirmək olar. Doğrudan da (4) ifadəsində $U' = 0$ olduqda istiqamətlənmə funksiyası maksimum qiymət alır:

$$U' = kD_x \sin \varphi_{\max} - \psi_x = 0 \text{ olduqda}$$

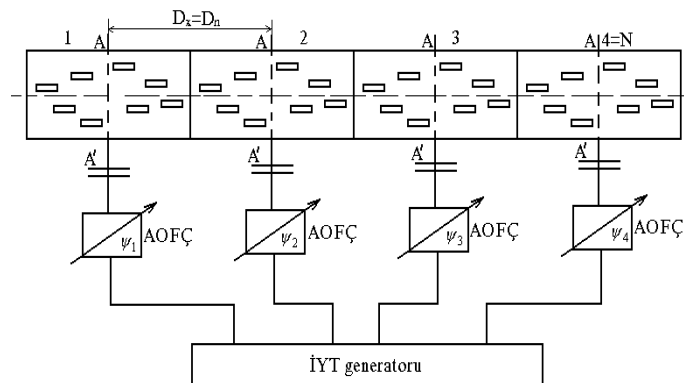
$$F(\varphi)_{\max} = N \text{ olur.}$$

Buradan DYAQ-nin maksimum şüalanma istiqamətinin altqəfəslərin qidalanma fazasından asılılığını alırıq

$$\varphi_{\max} = \arcsin\left(\frac{\psi_x}{kD_x}\right) = \arcsin\left(\frac{\psi_x \cdot \lambda}{2\pi D_x}\right) \quad (12)$$

İsbat etmək olar ki, idarəolunma bucaq sektoru altqəfəslərin sayından (N) və İD-nin baş ləçəyinin yarımşüalanma gücünə görə enindən $(2\varphi_{0,5}^0)$ asılıdır

$$\Delta\varphi_{id} = (N - 1)2\varphi_{0,5}^0 \quad (13)$$

Şəkil 3. İD faza ilə idarə olunan xətti DYAQ-nin sxemi

DYAQ-nin İD-nin faza ilə idarə olunması üçün hər bir altqəfəslə yüksək tezlikli

generator arasında fazaçevirici (FÇ) qurğu qoşulur (şəkil 3) və qonşu altqəfəslər arasında tələb olunan faza sürüşməsi yaradılır. Faza sürüşməsi həm analoq (fasilsiz), həm də diskret ($\Delta\psi$ qədər sıçrayışla) üsullarla yaradıla bilər.

Analoq tipli FÇ fazanın səlis (tədriclə) dəyişməsinə imkan verir və tələb olunan faza sürüşməsinə təmin edir. Lakin idarəedici sxemlər mürəkkəbləşir və FÇ-nin stabilliyinə və eyniliyinə yüksək tələblər qoyulur. Diskret tipli FÇ-də faza sürüşməsi sıçrayışla diskret kod vasitəsilə yaradılır. FÇ-nin seçilməsində onlara qoyulan əsas tələbləri, yəni itkilərin az olması, böyük elektrik gücünə davam gətirməsi, faza sürüşməsinin yaradılmasının dəqiqliyi, qabarit ölçülərinin kiçik və çəkisinin az olması, dəyərinin az olmasını və s. nəzərə almaq lazımdır:

İD elektron üsulu ilə idarə olunan AQ-də FÇ müxtəlif növ idarəedici elementlərin tətbiqi ilə hazırlana bilər: yarımkeçirici diodlar (p-n - keçidli, p-i-n keçidli diodlar və s.), ferritlər, seqnetoelektriklər və s.

Müasir fazalaşdırılan AQ-də (FAQ) FÇ ya p-i-n diodlar və yaxud ferrit üzərində yerinə yetirilir. Ferrit FÇ böyük gücə davam gətirməsinə baxmayaraq, həcmi və itkiləri böyükdür və digər göstəriciləri də aşağıdır. P-i-n diodlar üzərində yerinə yetirilən FÇ aşağıdakı üstünlüklərə malikdir: qabarit ölçüləri və kütləsi kiçikdir, çevrilmələrin sürəti böyükdür, çap texnologiyası ilə yerinə yetirilə bilər və s. Lakin dalğa uzunluğu qısaldıqca elektrik parametrləri zəifləyir və fazanın dəyişmə diapazonunda gətirilən itkilərin qeyri-bərabərliyi artır, fazanı yalnız diskret formada sıçrayışlarla dəyişir və s.

Beləliklə, radiorabitə sistemlərində dalğaötürən-yarıq antena qəfəslərində istiqamətlənmə diaqramının idarə olunması qarşılıqlı təsir nöqtəsinə qədər olan məsafəni tənzimləməklə tələb olunan faza sürüşməsinə almaq olar. Təklif olunan analoq-diskret tipli fazaçeviricisi müasir tipli bu cür faza çeviricilərindən fazanın tədricən tənzimləmə diapazonu, tənzimləmənin sadəliyi, geniş tezlik zolağına malik olması və digər üstünlüklərlə fərqlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, C.Q. Antena-fider qurğuları. Bakı: NRM, Təhsil, 2007. - 175səh.
2. Антенно – фидерные устройства. / А.М.Сомов, В.В.Старостин, Р.В.Кабетов; под редакцией А.М.Сомова. Москва.: Горячая линия – Телеком, 2017. – 404 с.
3. Сомов, А.М., Винаградов, А.Ю., Кабетов, Р.В. Устройства СВЧ и малогабаритные антенны. М.: Горячая линия – Телеком, 2012. – 440 с.
4. Binnətov, M.F. İstiqamətlənmə dioqramlı elektrik və tezliklə idarə olunan antenaların işlənmə xüsusiyyətlərinin analizi. Gəncə, ATU, "Avtomatika, rabitə və informatika", №2, 2022, səh.14-24.
5. Нефедов, Е.И. Антенно – фидерные устройства и распространение радиоволн. М.: Издательский центр "Академия", 2008. – 320 с.

УДК 621.396.97

УПРАВЛЕНИЕ ДИАГРАММОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ВОЛНОВОДНО-ЩЕЛЕВОЙ АНТЕННОЙ РЕШЕТКИ

¹М.Ф.Биннатов, ²Г.Т.Кишиев

¹Азербайджанский технический университет, ²Военный институт имени Г.Алиева

¹binnatov60@mail.ru; ²habil.kishiyev@mail.ru

Резюме. В статье рассмотрены вопросы управления диаграммой направленности волноводно-щелевой антенной решетки. Произведен анализ особенностей частотного управления линейный волновод-щелевой антенны с учетом конструктивных размеров и

типов, показаны принципы фазового управления диаграммой направленности антенных решеток.

Ключевые слова: антенные устройства, волноводно-щелевая антенная решетка, электромагнитные волны, диапазон сверхвысоких частот, диаграмма направленности, электрически-управляемые антенные решетки, частотно-управляемые антенные решетки.

UDC 621.396.97

DIRECTIONAL DIAGRAM CONTROL OF SLOTTED WAVEGUIDE ANTENNA ARRAYS

¹M.F.Binnatov, ²H.T.Kishiev

¹Azerbaijan Technical University, ²H. Aliyev Military Institute

¹binnatov60@mail.ru; ²habil.kishiyev@mail.ru

Abstract. In the article, the issues of control of the directional diagram in waveguide-slot antenna cages in radio communication systems have been considered. Considering the structural dimensions and types of linear slotted waveguide antenna arrays, the features of the frequency control of the directional diagram have been investigated, and the principles of phase control of the directional diagram in antenna arrays has been shown.

Key words. antenna devices, slotted waveguide antenna array, electromagnetic waves, ultra high frequency range, directional diagram, electrically controlled antenna arrays, frequency controlled antenna arrays.

Redaksiyaya daxilolma: 27.05.2024

Çapa qəbul olunma: 26.08.2024

